

Den yderste højrefløj – tunge ledsætninger og andre utilpassede elementer i sætningsperiferien

Sune Sønderberg Mortensen

This study explores the constituent order of the right periphery of Danish sentences in modern spoken and written discourse. While it is commonly held that final nominal clauses, due to weight, are positioned ‘outside’ the sentence, very few studies have discussed exactly where this outside position is located in relation to other right peripheral constituents. By discussing traditional accounts and criteria, it is shown that the position in question may be said to harbour not only nominal clauses and so-called ‘heavy constituents’ but a range of subclause types not previously associated with this position. Finally, the topology of extraposition (right-dislocation) and interjectionals are examined and incorporated in a suggested addition to the Danish sentence scheme’s right periphery.

Nøgleord: sætningsskema, topologi, ledsætning, tungtled, ekstraposition, interjektional

1. Indledning

Forskning, lærebøger og undervisning i dansk grammatik har længe været optaget af hvordan topologien i helsætninger og ledsætninger kan beskrives stadig mere præcist (Diderichsen 1946; Hansen 1970; Heltoft 1986, 1990; Hansen 2007; Hansen & Heltoft 2011; Jensen & Christensen 2013). Kombinationen af helsætning og ledsætning er der til gengæld gjort relativt lidt ud af topologisk – især kontekster hvor ledsætningen optræder til sidst. Hansen (1970) viste ved hjælp af maksimaludfyldningsprøver at slutstillede objektledsætninger og *at*-infinitiver normalt ikke, som andre objekter, har deres placering på det traditionelle skemas nominalplads (N), men grundet vægtforhold

ude på den anden side af A-pladsen (her illustreret med Hansens komplette skema, jf. fx Hansen 2007):

	F	v	n a	V	N	A	
(1)	hvem	har		fortalt	det	til dig	
(2)	hvem	har		fortalt		til dig	at vi vil være med?
(3)	hvem	har		fortalt			at vi vil være med?

(Hansen 1970: 120)

Så vidt er også moderne grammatikker nogenlunde enige, i det omfang de behandler problemstillingen. Men *hvor* ledsætningerne og *at*-infinitiverne så mere nøjagtigt hører til i oversætningen, er der delte meninger om. Hansen placerer dem i “ekstraposition” (Hansen 1970: 120, 2007: 76), mens de i andre fremstillinger fx står i “tungtledsposition” (Christensen & Christensen 2014: 216), deler plads med frie adverbialer (Becker-Christensen 2010: 131), eller mindre specifikt har “tungtledsplacering [...] uden for sætningens normale grænser” (Hansen & Heltoft 2011: 1641). Som jeg kommer nærmere ind på, er der altså ret forskellige analyser på markedet, som i øvrigt alle må siges at medføre nye beskrivelsesproblemer. Hvad gør vi fx med andre ledsætninger der måtte komme bagefter, som i (4) nedenfor – er de automatisk også tungtledsplacerede/ekstraponerede, eller er der brug for nye pladser i (eller uden for) skemaet?

	F	v	n a	V	NA	tungtl./ekstrapos.?	??
(4)	Søren	har		fortalt		at vi vil være med	selvom han lovede at tie stille

Målet med denne artikel er at komme nærmere en kortlægning af de topologiske muligheder for finale ledsætninger og *at*-infinitiver i deres oversætning. Deres placering må naturligvis forstås i direkte relation til de pladser der omgiver dem, og derfor finder jeg det oplagt at brede perspektivet ud til samtlige de finale pladser og elementer der ofte karakteriseres som placeret uden for sætningen, eller på grænsen, nemlig ekstraposition, interjektionalposition, tungtled og altså finale ledsætninger og *at*-infinitiver. Jeg vil give et bud på en beskrivelse af deres samspil og argumentere for at sætningens ‘yderste højrefløj’ faktisk har en topologisk struktur som er meningsfuld at forsøge at indfange, ikke bare for fuldstændighedens skyld, men også fordi placeringsmulighederne

reflekterer og tydeliggør centrale semantiske og funktionelle egenskaber ved de pågældende elementer.

Først illustrerer jeg nærmere hvordan tungtledsreglen komplicerer beskrivelsen af finale ledsætningers og *at*-infinitivers placering i deres oversætnings skema. I afsnit 3 diskuterer jeg traditionelle og nyere forsøg på at redegøre topologisk for tungtledsplaceringen, og endelig inddrager jeg i afsnit 4 de øvrige rækkefølgerelationer på den yderste højrefløj i en samlet topologisk skitse.

2. Tungtledsplacering – en regelmæssig uregelmæssighed

Som følge af *vægtprincippet* (Diderichsen 1946; Hansen 2007; Becker-Christensen 2010; Hansen & Heltoft 2011) har særligt omfangsrige led tendens til at stå så sent som muligt i sætningen, hvilket for tunge nominale og attributive led ofte involverer tungtledsplacering.¹ Tungtledsplacering er en afvigelse fra normal ledstilling idet det tunge led, eller den tunge del af et led, placeres efter eventuelle prædikativer eller middelbare eller frie led, som normalt optræder sidst i sætningen, fx:

(5a) Lidt efter var (der) forsamlet i den store Sal **en talrig Skare af Generaler og højtstaaende Embedsmænd**
(Diderichsen 1957: 194)

(6a) der var en lov til debat **om de ikke-faglærtes uddannelse**
(Hansen 2007: 65)

Til sammenligning uden tungtledsplacering:

(5b) Lidt efter var **en talrig Skare af Generaler og højtstaaende Embedsmænd** forsamlet i den store Sal

(6b) der var en lov **om de ikke-faglærtes uddannelse** til debat

¹ Jeg bruger foreløbig Hansen & Heltofts generelle betegnelse, jf. afsnit 1, som har den fordel at den ikke på forhånd antager en bestemt topologisk status (såsom plads, position eller felt) for placeringen.

2.1. *Nominale ledsætninger og at-infinitiver som tungtled*

Som det bliver observeret i mange fremstillinger, ses tungtledsplacering i udpræget omfang ved nominale ledsætninger og *at*-infinitiver (Hansen 1970: 119; Mikkelsen 1975: 646; Diderichsen 1957: 194; Becker-Christensen 2010: 130; Hansen & Heltoft 2011: 1641; Christensen & Christensen 2014: 216), fx:

- (7) Han udtalte som sin fulde overbevisning, **at konen var uskyldig**
(Mikkelsen 1975: 646)
- (8) vi overlader til dig **at finde en afgørelse**
(Hansen & Heltoft 2011: 1644)
- (9) det er nemmere **at tage toget**
(Becker-Christensen 2010: 130)
- (10) det gjorde ham ked af det **at det gik så dårligt**²
(Becker-Christensen 2010: 130)

Det er værd at understrege at tendensen til tungtledsplacering gælder nominale ledsætninger som sådan, og altså ikke bare *at*-ledsætninger, fx:

- (11a) fortæl mig med det samme **om jeg har misforstået noget**
- (12a) de opdager med det samme **hvis man prøver at flygte**
- (13a) du må gøre med mig **hvad du vil**

Hansen (1970) peger på at denne analyse må gennemføres konsistent også når lokaliseringsfeltet og andre finale pladser er tomme: “*Ud fra disse sikre eksempler bør man vel generalisere til de tilfælde hvor placeringen ikke kan afgøres...*” (Hansen 1970: 120). Ud fra dette maksimaludfyldningsprincip har vi altså også tungtledsplacering af ledsætningerne i fx:

- (11b) fortæl mig (Ø) **om jeg har misforstået noget**
- (12b) de opdager (Ø) **hvis man prøver at flygte**
- (13b) du må gøre (Ø) **hvad du vil**

2 Traditionen behandler gerne subjektledsætningen i denne type konstruktion som ekstraponeret (fx Diderichsen 1957: 174), men Hansen & Heltoft argumenterer overbevisende for at der ikke er tale om ekstraposition (2011: 1839) – det vender jeg tilbage til i afsnit 3.1.

2.2. *Attributive og adverbielle ledsætninger som tungtled*

Endvidere finder vi i flere fremstillinger eksempler på at sætningsformede *adled* kan tungtledsplaceres:

- (14) han måtte overdrage den mand magten **som han havde regnet for den mest uegnede hertil**
(Hansen & Heltoft 2011: 1642)
- (15) I går lukkede vi den flaske vin op **som vi fik af min mormor**
(Jørgensen 2000: 103)

Hvis også sådanne konstruktioner skal underlægges Hansens maksimaludfyldningsprincip, må relativsætningerne beskrives som værende tungtledsplacerede selv når pladserne der entydigt kan vise det, er tomme, sml.:

- (16a) I dag har hun købt den cykel til mig **som vi kiggede på i weekenden**
- (16b) ? I dag har hun købt den cykel **som vi kiggede på i weekenden** til mig
- (16c) I dag har hun købt den cykel (Ø) **som vi kiggede på i weekenden**

Uden det middelbare led *til mig* er det selvfølgelig ikke muligt at afgøre hvorvidt det ‘mangler’ foran eller efter relativsætningen, men analysen viser at der i hvert fald er en plads til det foran – og i henhold til vægtprincippet er denne placering en rimelig defaultlæsning. Fører vi tankegangen til ende, bliver resultatet at alle relative såvel som nominale ledsætninger (samt *at*-infinitiver) der optræder til sidst i deres oversætning, faktisk må stå uden for sætnings-skemaet som tungtled når ikke andet er angivet, fx:

Sætningsskema	Tungtled / uden for sætningsskema
(17) Mads fortalte (til mig/Ø)	at han er blevet skilt
(18) Så du ham (for lidt siden/Ø)	der stod og tisede?
(19) Ved du (med sikkerhed/Ø)	hvor kaffefiltrene er?

Det kan forekomme overraskende – og fremgår heller ikke af grammatiske lærebøger – at finale relativsætninger således skulle være tungtledsplacerede som udgangspunkt.³ Endnu længere væk fra standardeksemplerne kommer vi når der optræder adverbielle ledsætninger og andre adverbielle størrelser *efter* den tunge ledsætning (på samme hierarkiske niveau):

Sætningsskema	Tungtled / uden for sætningsskema
(20) Mads fortalte (til mig/Ø)	at han er blevet skilt, før jeg nåede at spørge
(21) Så du ham (for lidt siden/Ø)	der stod og tisede, om jeg må spørge?
(22) Ved du (med sikkerhed/Ø)	hvor kaffefiltrene er, nu hvor jeg har dig?
(23) Jeg antog (i lang tid/Ø)	at hun boede hjemme, hvilket var en fejl
(24) Det stod klart (for mig/Ø)	at hun var død, den næste dag

For så vidt at tungtledsplaceringen hører til uden for det regulære sætningsskema, må ethvert efterfølgende element automatisk også stå udenfor, som illustreret ovenfor. Således fremstår tungtledsplacering langt hen ad vejen som en mekanisk regel snarere end en sprogligt bestemt særplacering, og dermed er sætningsskemaet efterladt med en topologisk restkategori hvis udfyldningsmuligheder er vanskelige at definere. Desuden er dens placering i forhold til det øvrige sætningsskema som nævnt heller ikke entydigt beskrevet, hvilket jeg ser nærmere på i det følgende.

3. Tungtleddenes placering – tidligere fremstillinger

3.1. Tungtledsplacering som ekstraposition

Diderichsen (1957) karakteriserer tungtledsplacering således:

3 Denne analyse modsiger den slidstærke parole der går på at sætningsleddene ‘flytter samlet’ (Hansen 2007: 59; Hansen & Heltoft 2011: 99). Af andre undtagelser fra denne grundregel kan fremhæves middelbare led, der ofte kan opsplittes topologisk i præposition og styrelse (Hansen 2007: 61), fx: *De måtte vente i årevis på at han blev fanget* vs. *At han blev fanget, måtte de vente i årevis på* vs. *De måtte vente på i årevis at han blev fanget*.

Meget omfangsrige Led (specielt Ledsætninger) staar ofte længere tilbage i Indholdsfeltet, end de efter deres Funktion skulde; navnlig staar en Objektsætning næsten altid efter Indholdsadverbialerne. (Diderichsen 1957: 194)

I Diderichsens sætningsskema er der imidlertid ikke flere pladser at gøre godt med efter pladsen til indholdsadverbialerne. Han fortsætter dog umiddelbart herpå med en beskrivelse af “*Led uden for Sætningsskemaet (“i Ekstraposition”)*” (Diderichsen 1957: 194) og definerer på den måde indirekte ekstraposition som en multifunktionel plads der kan huse alt hvad der står til højre for indholdsadverbialerne. Herfra er der ikke langt til den analyse Hansen (1970) præsenterer, hvor han antager at positionen til højre for den finale adverbialplads må være ekstraposition (Hansen 1970: 119). Hans konklusion at objektledsætninger og *at*-infinitiver derfor hører til i ekstraposition, er videreført også i flere nyere fremstillinger (Jørgensen 2000: 102; Jensen 2003: 95; Hansen 2007: 76). Der er i øvrigt også en vis tradition for tilsvarende at analysere særplacerede subjektledsætninger og *-at*-infinitiver (med funktion som reelle subjekter) som ekstraponerede, fx:

- (25) Det var dejligt **at du kunne komme** (ledsætning i ekstraposition)
- (26) Det gjorde godt **at få en bajer** (*at*-infinitiv i ekstraposition)
(Jørgensen 2000: 102)

Hansen & Heltoft gør imidlertid op med denne analysepraksis og påpeger at sådanne særplacerede *at*-infinitiver og ledsætninger i subjektsfunktion (i Hansen & Heltofts terminologi “eksplicitkonstruktioner”) bygger på en rent kataforisk relation i modsætning til ekstrapositionskonstruktioner, sml. fx:

- (27a) det er farligt **at gå over sporet** (*at*-infinitiv som reelt subjekt)
- (27b) dét er farligt, **at gå over sporet** (*at*-infinitiv i ekstraposition)
(Hansen & Heltoft 2011: 1839)

Jeg tilslutter mig dette synspunkt, at ekstrapositionsbegrebet bør reserveres til konstruktioner hvor antecedenten inden for sætningen er “repræsenteret” (Hansen & Heltoft 2011: 333; se også Diderichsen 1957: 194 og Kristensen

2007: 7) snarere end eksplikeret eller konstitueret af det særplacerede led, og at tungtledsplacering således ikke bør sammenblandes med ekstraponering.

3.2. Tungtledsplacering som position i sætningsskemaet

Christensen & Christensen (2014) opererer i deres sætningsskema med en decideret tungtledsposition:

Her finder vi typisk infinitivsyntagmer og nominale ledsætninger, som har funktion som objekt eller reelt subjekt. Også lange prædikative led kan stå i tungtledspositionen. (Christensen & Christensen 2014: 216)

Tungtledspositionen (T) findes umiddelbart til venstre for hvad Christensen & Christensen kalder “ekstra slutfelt” (ES), et felt der tilsyneladende huser ekstraponerede led, kommentarledsætninger og parentetiske størrelser: “*Dette led placerer sig efter alle andre sætningsled, også efter en eventuel tungtledsposition.*” (Christensen & Christensen 2014: 218). De opstiller dette udvidede sætningsskema således:

Forfelt	Centralfelt			Slutfelt				ES
	v	n	a	V	N	A	T	
Preben	sagde	–				til mig,	at skolen var lukket,	den løgner.
Det	er	–			svært	for ham	at danse,	ham med krykken.

Figur 1. Tungtledsposition og ekstra slutfelt hos Christensen & Christensen (2014: 219).

At Christensen & Christensen således placerer tungtleddene inden for sætningens grænser, virker umiddelbart appellerende, al den stund at leddene nu engang er del af sætningens propositionelle indhold. Imidlertid er det nemt at finde eksempler på ekstraponerede led som kommer før tungtleddet, fx:

- (28a) Min mor fortalte os mange historier om nisser, og de var så livagtige, **de historier**, at min bror og jeg troede på nisser helt indtil vi skulle konfirmeres...
 (<http://www.lcf.dk/rig-pa-nisser/>)

Hvis tungtledet er tilstrækkelig tungt, som i (28a), vil det være unaturligt at vente med et eventuelt ekstraponeret led til efter tungtledet:

- (28b) ?? de var så livagtige at min bror og jeg troede på nisser helt indtil vi skulle konfirmeres, de historier

En endegyldig placering af tungtledspositionen relativt før ekstrapositions-pladsen er der altså ikke empirisk belæg for. En lignende kritik formuleres i en fodnote i Togeby (2003), dog i et lidt andet perspektiv:

Nogle steder fremstilles Diderichsens sætningsskema med et tungtledsfelt (**T**) efter **A**-pladsen, hvor alle sætningsformede (rolle)led placeres: *Han_F havde_v sagt_v til hende_A at han ikke kom_T*. Det er nok rigtigt at der er en tendens til at tunge led placeres til højre, og lette led til venstre, men sætningsformede objekter står normalt før udsagnsadverbialerne – forudsat at der er tale om et udsagnsadverbial til helsætningens udsigelse og ikke ved ledsætningens: *Han_F ville_v skrive_v til hende_{H(MR)} at han ikke kom_{E(OR)} fordi han ikke havde fået sagt det_A*; den anden rækkefølge er om ikke umulig, så uheldig: **Han ville skrive til hende, fordi han ikke havde fået sagt det, at han ikke kom.* (Togeby 2003: 80)

Her er det ikke den relative placering i forhold til ekstrapositionspladsen der er problemet, men placeringen i forhold til A-pladsen, altså pladsen for frie tids- og stedsadverbialer. Uden i øvrigt at behandle tungtledsproblematikken viser Togeby at tungtled ikke i alle tilfælde kommer efter eventuelle adverbialle ledsætninger. Det er værd at se nærmere på hvad der kendetegner sådanne adverbialle ledsætninger som placerer sig efter tungtledene. Den *fordi*-ledsætning Togeby bruger som eksempel, svarer til hvad Hengeveld (1996) betegner som en begrundelsesledsætning, i modsætning til en årsagsledsætning:

- (29) The fuse blew because we had overloaded the circuit (årsag)

- (30) John went home because his sister would visit him (begrundelse)
(Hengeveld 1996: 128)

Hvor årsagsrelationer har rod i ydre lovmæssigheder, er begrundelser noget der eksisterer i hovedet på sprogbrugerne, og de kan derfor siges at være relationer af højere orden, jf. sætningsindholdets lagdeling (Dik et al. 1990;

Hengeveld 1996; Hansen & Heltoft 2011). Denne semantiske forskel spiller en rolle for ledsætningernes placeringsmuligheder. I modsætning til Tøgebys begrundelsesledsætning kan en årsagsledsætning med *fordi* således uden problemer placeres før en tungtledsplaceret *at*-ledsætning:

- (31) vejen var så glat **fordi det regnede**, at bilerne skøjtede rundt på tværs af kørebanerne

Disse observationer kan hjælpe med at indkredse tungtleddenes placering, nemlig tilsyneladende et sted mellem adverbialer der udtrykker relationer af lavere orden – ud over årsag drejer det sig fx om tid og sted – og adverbialer der udtrykker relationer af højere orden, fx begrundelser og illokutionære tilføjelser. En dækkende karakteristik af disse rækkefølgerelationer kræver dog at også ekstraposition og interjektionalposition inddrages, hvorfor de er udgangspunktet i den videre diskussion.

4. Et forsøg på et topologisk skelet for den yderste højrefløj

4.1. Ekstraponerede led og interjektionaler

Ekstraposition defineres hos Hansen & Heltoft som “... en konstruktion hvor et led med funktion inden for en sætning placeres uden for denne sætnings normale placeringsramme.” (Hansen & Heltoft 2011: 1827). Om ekstrapositionen til højre skriver Hansen & Heltoft at det ekstraponerede led som hovedregel er placeret sidst i sætningen, men at det også kan stå “... umiddelbart efter sætningskernen, altså efter valensleddene og før evt. adverbier...” (Hansen & Heltoft 2011: 1833), fx:

- (32a) den bliver jo ødelagt på den måde, **låsen**

- (32b) den bliver jo ødelagt, **låsen**, på den måde
(Hansen & Heltoft 2011: 1833)

Skematisk præsenterer de placeringsmulighederne således:

	E	FA	E
hvis den falder på gulvet,	vasen,	i kampens hede	
hvis den falder på gulvet		i kampens hede,	vasen

Figur 2. Final ekstraposition hos Hansen & Heltoft (2011: 1841).

Endnu længere til højre – i et “ytrings-” eller “diskursskema” (Hansen & Heltoft 2011: 1621) – findes interjektionalpositionen (Heltoft 1990; Hansen & Heltoft 2011), som bl.a. huser bestemte interjektioner (fx *altså, okay, ja, nej, mand*) og parentetiske led (fx *faktisk, ikke?, jo, sgu, synes jeg, kan man sige*):

Interjektionaler står alleryderst, egentlig uden for sætningen, enten til venstre eller til højre.

gud, afstemningen er sluttet for en halv time siden
du har vel husket at stemme, *ikke?*

Deres yderposition ses af at de kan stå uden for endog ekstraposition.
(Hansen & Heltoft 2011: 1621)

Interjektionalpositionerne og ekstrapositionerne placerer sig altså som i figur 4 med udgangspunkt i Hansen & Heltofts skema, hvor jeg har givet betegnelserne E_{h1} og E_{h2} til ekstrapositionerne hhv. før og efter de frie adverbialer:

I_v	E_v	F	V	N	DO	P	E_{h1}	FA	E_{h2}	I_h
gud	afstemningen	den	er			slut		for en time siden		ikke?
gud		den	er			slut		for en time siden	afstemningen	ikke?
gud		den	er			slut	afstemningen	for en time siden		ikke?

Figur 3. Interjektional- og ekstraposition hos Hansen & Heltoft.

Imidlertid er der – som også eksemplificeret i Kristensen (2007: 67) – ikke empirisk belæg for at sige at den højrestillede interjektionalposition befinder sig efter ekstrapositionerne; vi finder også den omvendte rækkefølge:

- (33) og hun var jo helt oplidt **ik'** den stakkels kone ik'
(BySoc)⁴

4 Et åbent online talesprogs-korpus, jf. <http://bysoc.dyndns.org/index.cgi>.

- (34) Ja, han siger jo ikke noget, Bethany ikke har sagt, **kan man sige**, ham den lækre Frederik, der er gæsteredaktør i dagens MetroXpress ovre hos Jonas Kæmpelækker Rathje
(www.facebook.com/BitterfissenBethany)

Hansen & Heltoft nævner faktisk også at I_h endog kan komme før “tungtledsfeltet”⁵ (Hansen & Heltoft 2011: 1622), om end det (autentiske) eksempel de giver, er vanskeligt at tolke:

- (35) **ja** det er sådan **ja** har der været noget af det
(Hansen & Heltoft 2011: 1622)

Det er dog ikke svært at finde tilsvarende eksempler, idet det bl.a. er muligt at indskyde interjektionale parentetiske led før tungtledsplacerede nominale ledsætninger, fx:

- (36) Alle disse faktorer betyder, **tror jeg**, at priserne ikke kommer højere op i realpriser.
(http://www.amino.dk/forums/t/117075.aspx)

Også ekstrapositionen kan findes længere fremme i sætningen, fx:

- (37) han boede **min kæreste** på M%/%/%/%/%/%/%/%/%/% på det tidspunkt
(BySoc)

Det er med andre ord vanskeligt at opstille absolutte positioner og en fast indbyrdes rækkefølge for de højrestillede ekstrapositionerede led og interjektionaler. De har såkaldt tetiske træk (Kaltenböck et al. 2011; Boye & Harder 2015) og har kun partielt grammatikaliseret topologi. Ikke desto mindre vil jeg vise at der findes strukturelt belæg for rækkefølgen $E_h \rightarrow I_h$ når analysen sættes i relation til tungtleddenes nærmere topologi.

5 Betegnelsen ‘tungtledsfelt’ bruger Hansen & Heltoft ikke generelt (typisk ‘tungtledsplacering’), en forskel jeg ikke tillægger nærmere betydning.

4.2. *Tungtled og illokutionære ledsætninger*

Som eksemplificeret i afsnit 3.2. ser tungtledspositionen ud til at være lokaliseret mellem positionerne for to forskellige slags adverbielle ledsætninger, mere specifikt – med Hansen & Heltofts terminologi (2011: 1541) – efter eventuelle *propositionelle* ledsætninger, og før eventuelle *illokutionære* ledsætninger. Førstnævnte er kendetegnet ved at de er del af oversætningens propositionelle indhold, mens sidstnævnte “... markerer sætningens subjektive og illokutionære tolkningsrammer.” (Hansen & Heltoft 2011: 1541). Groft opdelt er den tidligere diskuterede årsags-*fordi*-ledsætning således at betragte som propositionel, mens begrundelses-*fordi*-ledsætningen er illokutionær. Dette skel er også relevant for en række andre adverbielle ledsætningstyper (for en oversigt se fx Mortensen 2011, 2013), herunder temporale ledsætninger og deres ikke-temporale modstykker, fx:

- (38a) jeg har fået ny cykel **siden vi sidst mødtes** (temporal,
propositionel)
- (38b) jeg har fået ny cykel, **siden du spørger** (ikke-temporal,
illokutionær)

I figur 4 nedenfor ses konstruerede eksempler med temporale og ikke-temporale ledsætninger indledt af hhv. *siden*, *mens* og *når*. Eksemplerne illustrerer at de illokutionære ledsætninger ikke – eller kun som parentetiske indskud – kan stå til venstre for tungtleddene, jf. (39b), (40b) og (41b). Her kan de propositionelle, rent temporale ledsætninger derimod placeres uden problemer, jf. (39c), (40c) og (41c):

	Fundament-, kernefelt mv.	Propositionelle ledsætninger	Tungtled	Illokutionære ledsætninger
(39a)	Jeg har gået og håbet		at hun ville ringe	siden hun nu virkede så interesseret
(39b)	Jeg har gået og håbet	?? siden hun nu virkede så interesseret	at hun ville ringe	
(39c)	Jeg har gået og håbet	siden vi sås	at hun ville ringe	siden hun nu virkede så interesseret
(40a)	Jens havde besluttet		at tage kampen op	mens Ole ikke var helt så kæphøj
(40b)	Jens havde besluttet	?? mens Ole ikke var helt så kæphøj	at tage kampen op	
(40c)	Jens havde besluttet	mens adrenalinen pumpede	at tage kampen op	mens Ole ikke var helt så kæphøj
(41a)	De køber nok den cykel (til mig)		som jeg ønsker mig	når nu jeg ingen julegave fik
(41b)	De køber nok den cykel (til mig)	?? når nu jeg ingen julegave fik	som jeg ønsker mig	
(41c)	De køber nok den cykel (til mig)	når vi skal i Field's	som jeg ønsker mig	når nu jeg ingen julegave fik

Figur 4. Illokutionære ledsætninger efter hhv. før tungtledsposition.

Tungtledspositionen befinder sig altså før positionen for illokutionære ledsætninger. På positionen for illokutionære ledsætninger findes i øvrigt også alle andre slags finale ledsætninger der ikke indgår i oversættelsepropositionens propositionelle indhold, herunder konnektive ledsætninger indledt af fx *ligesom (at)*, *samtidig med at*, *hvor (at)*, *hvorimod (at)* og *plus (at)* (Hansen & Heltoft 2011: 1554) og relativsætninger med sætningen eller dens prædikation som korrelat, fx *hvorfor-*, *hvorefter-*, *hvormed-*, *hvorpå-*, *hvorved-*, *hvilket* og *hvad-*ledsætninger.⁶

6 Se også Mortensen (2011), hvor ledsætningstyper med denne placering klassificeres som *appendix clauses*.

4.3. Tungtled og propositionelle ledsætninger

Mindre entydig er rækkefølgen mellem tungtleddene og de propositionelle ledsætninger. Vi kan nemlig uden videre bytte rundt på de temporale ledsætninger og den tunge *at*-ledsætning, *at*-infinitiv og *som*-relativsætning fra figur 4:

- (39d) Jeg har gået og håbet **at hun ville ringe**, siden vi sås
 (40d) Jens havde besluttet **at tage kampen op**, mens adrenalinen pumpede
 (41d) De køber nok den cykel til mig **som jeg ønsker mig**, når vi skal i Field's

Dette åbner for to forskellige beskrivelsesstrategier, illustreret ved eksempel (39d) i figur 5 nedenfor: Enten betragter vi fortsat *at*-ledsætningen som tungtledsplaceret, hvorved *siden*-ledsætningen tillige må betragtes som tungtledsplaceret; eller også placerer vi *siden*-ledsætningen på pladsen for frie led (her slået sammen med middelbare led) og *at*-ledsætningen dermed fremme i kernefeltet:

	Fundament- og kernefelt	Frie og middelbare led	Tungtled	Illokutionær ledsætning
(39d)	Jeg har gået og håbet		at hun ville ringe, siden vi sås	
	Jeg har gået og håbet at hun ville ringe	siden vi sås		

Figur 5. Beskrivelsesstrategier for temporal ledsætning efter *at*-ledsætning.

Muligheden for at indsætte fx et adverbialt led før *at*-ledsætningen taler for at den hører til i tungtledspositionen:

- (39e) Jeg har gået og håbet **i al hemmelighed** at hun ville ringe, siden vi sås

Hansen & Heltoft giver eksempler på at *at*-infinitiver og objektledsætninger ikke nødvendigvis behøver stå i tungtledsposition, men kan placeres i kernefeltet for eksempelvis at lede fokus hen på efterfølgende middelbare eller frie led:

(40a) man har tilbudt at sælge **for to minutter siden**
(Hansen & Heltoft 2011: 1644)

(41a) jeg hørte at du var kommet, **fra min søster**

(42a) jeg hørte at du kom, **i morges**
(Hansen & Heltoft 2011: 1643)

Hansen & Heltofts analyse understøttes af at fokusstrukturen gør det vanskeligt at indsætte fx frie led og dermed fremtvinge en tungtledslæsning – der bliver konkurrence om at tiltrække fokus, og det resulterer i informationsstrukturelt tvetydige sætninger:

(40b) ? man har tilbudt **lidt uovervejet** at sælge **for to minutter siden**

(41b) ? jeg hørte **i går** at du var kommet, **fra min søster**

(42b) ? jeg hørte **som den første** at du kom, **i morges**

Men denne fokustvetydighed synes at blive mindsket – så at sige overdøvet af vægtprincippet – hvis man udskifter Hansen & Heltofts efterfølgende led med fulde adverbielle ledsætninger:

(40c) man har tilbudt **lidt uovervejet** at sælge **efter tallene er blevet offentliggjort**

(41c) jeg hørte **i går** at du var kommet, **da jeg talte med min søster**

(42c) jeg hørte **som den første** at du kom, **mens jeg sad og slubrede morgenkaffen i mig**

Der er altså en tendens til at relativt lette frie og middelbare led insisterer på deres normale pladser før tungtledspositionen, mens fulde adverbielle ledsætninger mere frit kan placeres før eller efter fx tunge *at*-ledsætninger. Forskellen er illustreret skematisk i figur 6:

Fundament- og kernefelt	Frie og middelbare led	Tungtled
Jeg har gået og håbet	siden i går	at hun ville ringe
Jeg har gået og håbet at hun ville ringe	siden i går	
? Jeg har gået og håbet	i al hemmelighed	at hun ville ringe, siden i går
Jeg har gået og håbet	i al hemmelighed	at hun ville ringe, siden vi sås

Figur 6. Propositionelle ledsætninger i tungtledsposition.

4.4. Ud med tungtledspositionen, ind med ledsætningsfeltet

Tungtledspositionen er ikke kun en “lidt litterær eller gammeldags” (Hansen 2007: 65) særplacering af specielle tunge led, men snarere en regulær position i sætningsskemaet, hvor mange nominale, adverbielle og relative ledsætninger, *at*-infinitiver og andre komplekse led normalt vil ophobes. Fælles for dem er bl.a. at de er del af oversættelsens propositionelle indhold, så lidt generaliserende kan positionen lige så vel beskrives som en plads for (finale) propositionelle ledsætninger (mv.) som den kan kaldes en tungtledsposition. Denne plads kan endvidere kobles sammen med nabopladsen for illokutionære ledsætninger, hvorved en generalisering til slet og ret *ledsætningsfelt* kan have sin – i hvert fald pædagogiske – berettigelse, om end feltet altså også rummer andet end ledsætninger. Eksempler af forskellige slags ses i figur 7:

		Ledsætningsfelt	
Fundament- og kernefelt	Frie og middelbare led	Propositionelle ledsætninger mv.	Illokutionære ledsætninger
Jeg har gået og håbet		at hun ville ringe, siden vi sås	selvom det kun var et kort møde
Jens havde besluttet		mens adrenalinen pumpede, at tage kampen op	fordi hvem skulle ellers gøre det?
De køber nok den cykel	til mig	som jeg ønsker mig	hvilket ville være fantastisk
Lidt efter var (der) forsamlet	i den store Sal	en talrig Skare af Generaler og højtstaaende Embedsmænd	plus at dronningen vist også var der!
Jeg hørte at du var kommet	fra min søster		hvis du skulle være i tvivl
Vi var så trætte	efter biograffilmen		
Vi var så trætte		efter filmen var slut	
Vi var så trætte		efter filmen var slut, at vi tog en taxa hjem	

Figur 7. Skema med ledsætningsfelt og diverse eksempler.

4.5. Ekstraposition, interjektionalposition og ledsætningsfelt

Analysen kan nu inddrage placeringen af ekstraponerede led og interjektionaler. Jeg viste i afsnit 4.1. at disse størrelser er vanskelige at tildele egentlige pladser, da de kan optræde flere forskellige steder i sætningen og i forskellig rækkefølge. Dog kan analysen af ledsætningsfeltet være med til at belyse at de har topologiske restriktioner, idet der synes at være forskel på hvor langt tilbage i sætningen hhv. ekstraponerede led og interjektionaler kan optræde. For eksempel kan det ekstraponerede led *ham Boris* i de følgende eksempler stå før *at*-ledsætningen og efter *at*-ledsætningen, men ikke efter *selvom*-ledsætningen:

- (43a) Han påstod jo den morgen, **ham Boris**, at hun var syg, selvom ingen rigtig troede på det
- (43b) Han påstod jo den morgen at hun var syg, **ham Boris**, selvom ingen rigtig troede på det
- (43c) * Han påstod jo den morgen at hun var syg, selvom ingen rigtig troede på det, **ham Boris**

Derimod kan interjektionalet *ik'* stå i de samme positioner, og desuden også efter *selvom*-ledsætningen:

- (43d) Han påstod jo den morgen, **ik'**, at hun var syg, selvom ingen rigtig troede på det
- (43e) Han påstod jo den morgen at hun var syg, **ik'**, selvom ingen rigtig troede på det
- (43f) Han påstod jo den morgen at hun var syg, selvom ingen rigtig troede på det, **ik'**

Dette hænger antagelig sammen med at ekstraponering er en referentiell relation som vanskeligt kan række ud over den proposition den hører til. Interjektionaler er derimod i stand til at operere på sætningens illokutionære lag og kan derfor – i nogle tilfælde og for nogles vedkommende – få skopus over selv illokutionære ledsætninger. Figur 8 herunder giver et par yderligere eksempler på denne forskel. Bemærk at ekstrapositionen og interjektionalpositionen ikke kan udpeges absolut, da de begge kan optræde flere steder længere fremme i sætningen, og i begge rækkefølger. Til gengæld kan de repræsenteres ved deres *sidste* mulige placering, hvilket de bagudrettede pile i '< E_h' og '< I_h' indikerer, hvorved den indbyrdes rækkefølge som Hansen & Heltoft peger på, jf. afsnit 4.1., har sin berettigelse.

Sætningens begyndelse	Ledsætningsfelt			
	Propositionelle ledsætninger mv.	< E _h	Illokutionære ledsætninger	< I _h
Han tog hjem	da hun dukkede op	ham Boris		
Han tog hjem			da hun aldrig dukkede op	faktisk *ham Boris
Har I boet her i Taastrup	siden han blev født	du og Mia		
Har I boet her i Taastrup			siden vi kører den vej	egentlig *du og Mia
Er det så vigtigt for hende	at komme på internettet	din kæreste		
Er det så vigtigt for hende	at komme på internettet		selvom vi er på landet	hva' *din kæreste

Figur 8. Samlet skema for sætningsperiferien, med diverse eksempler.

5. Afrunding

Jeg har peget på at flere typer ledsætninger end man normalt nævner i grammatikfremstillingerne, må være tungtledsplacerede når man applicerer de gængse kriterier på deres konstruktioner. Derudover har jeg prøvet at indkredse hvor tungtledsplaceringen mere specifikt befinder sig i sætningen, og vist at den befinder sig til venstre for en position forbeholdt illokutionære ledsætninger. I den forbindelse har jeg illustreret muligheden for at generalisere de forskellige finale positioner for ledsætninger, *at*-infinitiver og særlige tungtled til et samlet 'ledsætningsfelt', der i de fleste tilfælde overflødiggør den problematiske tungtledsplacering som topologisk kategori. Endelig har et afkast af disse analyser været præciseringen af hvor ekstra- og interjektionalpositionerne er lokaliseret, nemlig senest før hhv. efter de illokutionære ledsætninger. Tilsammen kan disse positionsundersøgelser supplere de eksisterende sætningskemaer og forhåbentlig være med til at rydde lidt op på den yderste højrefløj.⁷

7 Tak til Lars Heltoft, Peter Juul Nielsen, redaktør Jan Heegård Petersen og en anonym fagfællebedømmer for værdifulde kommentarer til foreløbige versioner af dette bidrag.

Henvisninger

- Becker-Christensen, C. (2010). *Dansk syntaks*. 1. udg. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Boye, K. & P. Harder (2015). Komplekse sætninger, tetiske udtryk og grammatikalisering, i S.E. Bentsen, et al. (red.) *Ny forskning i grammatik* 22, 41-58.
- Christensen, L.H. & R.Z. Christensen (2014). *Dansk grammatik*. 3. udg. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Diderichsen, P. (1946). *Elementær dansk grammatik*. København: Nordisk Forlag.
- Diderichsen, P. (1957). *Elementær dansk grammatik*. 2. udg. København: Gyldendal.
- Dik, S.C., et al. (1990). The hierarchical structure of the clause and the typology of adverbial satellites, i A.M. Bolkestein, J. Nuyts & C. Vet (red.) *Layers and levels of representation in language theory: A functional view*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 25-70.
- Hansen, E. (1970). Sætningsskema og verbalskemaer, *NyS* 2(2), 116-141.
- Hansen, E. (2007). *Demonernes port: Materiale til studiet af dansk sprog*. 5. udg. København: Hans Reitzel.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. København & Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.
- Heltoft, L. (1986). Topologi og syntaks. En revision af Paul Diderichsens sætningsskema, *NyS* 16/17, 105-130.
- Heltoft, L. (1990). En plads til sprogvidenskabens hittebørn: Om talesprog og sætningsskema, i *Selskab for Nordisk Filologi - årsberetning 1987-1989*, København: Selskab for Nordisk Filologi, 26-45.
- Hengeveld, K. (1996). The internal structure of adverbial clauses, i B. Devriendt, L. Goossens & J. van der Auwera (red.) *Complex structures: A functionalist perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter, 119-148.
- Jensen, A. (2003). *Clause linkage in spoken Danish*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Jensen, T.J. & T.K. Christensen (2013). Promoting the demoted: The distribution and semantics of "main clause word order" in spoken Danish complement clauses, *Lingua* 137, 38-58.
- Jørgensen, H. (2000). *Indføring i Dansk Syntaks*. 3. forel. udg. Århus: Århus Universitet.
- Kaltenböck, G., B. Heine & T. Kuteva (2011). On thetical grammar, *Studies in Language* 35(4), 852-897.
- Kristensen, L.B. (2007). *Slutfordobling i dansk talesprog*. Speciale, Københavns Universitet.

- Mikkelsen, K. (1975). *Dansk ordføjningslære: Med sproghistoriske tillæg: Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mortensen, S.S. (2011). A distributional approach to functional Danish sub-clause classification, *Acta Linguistica Hafniensia* 43(2), 127-175.
- Mortensen, S.S. (2013). *Klassifikation af ledsætninger i dansk*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Togeby, O. (2003). *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.